

Nové formy regionální spolupráce v severovýchodní Evropě. Je baltská kooperace problém nebo příležitost?¹

ŠÁRKA WAIŠOVÁ*

Abstract: New Forms of Regional Co-operation in the North-eastern Europe: The Baltic Co-operation – an Issue or an Opportunity?

From the Barents and the Baltic Sea in the north, through Central Europe and the Balkans, to the Black Sea in the south a range of new regional groups and co-operation processes have emerged in Europe during 1990s. In the Northern Europe the regional co-operation initiatives now include the Council of Baltic Sea States (CBSS), Baltic council and variety of another regional co-operative frameworks, which build a new security, political and economical dimension among the three Baltic states – Estonia, Latvia and Lithuania and within the whole Baltic Rim. Compared to NATO and EU, new regional groups in former communist Europe have received little attention. Regional organisations and regimes in Baltic countries provide important framework for addressing the growing agenda of soft security, economical and political challenges in issue areas such as democratisation, human and minority rights, economics, environment and transnational crime. Their co-operative approach plays an important role in overcoming the legacy of the Cold War, reducing the risks of military conflicts and non-military disputes.

Keywords: Baltic Council, Council of the Baltic Sea States, NATO- and EU-Enlargement, north-eastern Europe, regional co-operation

Nárůst počtu nových evropských regionálních integračních uskupení a jejich rozkvět, především zaměříme-li se na regiony střední, severovýchodní a jihovýchodní Evropy, můžeme pozorovat v devadesátých letech 20. století po skončení bipolární konfrontace. Zatímco nová (druhá) vlna regionalismu se ve světě (střední i jižní Amerika, jihovýchodní Asie) objevila již v 80. letech 20. století, rozkvět regionálních integračních uskupení ve východním bloku můžeme pozorovat až po skončení konfliktu Východ-Západ. Po roce 1989 se část Evropy, která dříve spadala do východního bloku, začala diferencovat a „rozpadla“ se do několika částí: střední Evropa, Pobaltí (Litva, Lotyšsko a Estonsko; jako samostatný region se Pobaltí vytvořilo až po roce 1991), Balkán a „skutečná“ východní Evropa. Shora jmenované regiony mají sice mnoho společného, nelze je však slučovat do jednoho celku, neboť mezi těmito regiony můžeme nalézt fundamentální rozdíly. Jedním z těchto rozdílů je právě růst regionalismu v 90. letech minulého století. Střední a severovýchodní Evropa „využily“ kooperativní regionální struktury k vyvážení se ze vztahů se SSSR (rozuměj Ruskou federací), tedy k období toho, co činily některé

* E-mail: sarkaw@hotmail.com

balkánské státy v období konfliktu Východ-Západ. Současně rozvoj integračních struktur umožnil zemím střední Evropy a Pobaltí překonat silnou politickou, ekonomickou a bezpečnostní orientaci na Východ a byl počátkem rozvoje vztahů se všemi svobodnými demokratickými státy.

Baltské státy po dosažení své nezávislosti formulovaly jasné priority: udržení vlastní nezávislosti a vyvázání se ze vztahu a závislosti na SSSR, později na Ruské federaci. Jako nejlepší a nejjistější cestu k udržení vlastní nezávislosti viděly Estonsko, Litva a Lotyšsko členství v NATO a EU. Ruská federace však považovala a považuje Pobaltí za strategickou oblast pro své bezpečnostně-politické zájmy. Vznikla tak diskrepance mezi snahami baltských států a cíli Ruské federace. Dalšími hráči, kteří vstoupili do hry o pobaltskou budoucnost, se staly severské státy, USA a EU. Pobaltí se stalo jistým druhem historické laboratoře, místem, kde se setkává modernita i postmodernita, kde jsou formovány nové principy mezinárodních vztahů a tyto principy jsou podrobovány zkoušce. Jednou z cest, jak mohou v současné době Estonsko, Litva a Lotyšsko překonat tzv. baltské bezpečnostní dilema, je prohlubování regionální baltské integrace a její navázání na širší struktury severské a evropské kooperace. V této stati se chci zaměřit na region severovýchodní Evropy, tedy Estonsko, Lotyšsko a Litvu, a přiblížit čtenáři jak jednotlivé formy pobaltské regionální integrace, historické kořeny této integrace, formy, problémy a perspektivy této integrace, tak postavení, roli a perspektivy Pobaltí v širším severském regionu, v Evropě a ve světové velmocenské politice.

1. Určující faktory pobaltské kooperace

Pobaltské státy začaly v průběhu první poloviny 90. let chápat integraci/spolupráci jako prostředek k překonání rozdílu mezi *insiders* a *outsiders*, tj. mezi členy západoevropských a transatlantických kooperačních struktur a mezi těmi, kteří jejich členy z nejrůznějších důvodů nebyly. Snaha pobaltských států začlenit se do mezinárodního společenství demokratických států se sice na počátku 90. let naplnila, ale tyto státy hledaly nové partnery pro užší spolupráci v novém mezinárodním prostředí. Poté, co NATO i EU prezentovaly možnost rozšíření obou organizací na východ, získala snaha pobaltských států o překonání dělicí linie *insider – outsider* nový impuls.

Zatímco se Balkán zmítal v konfliktech a rozpadal se do dalších útvarů, střední i severovýchodní Evropa se začala stabilizovat díky více méně úspěšnému průběhu transformačních procesů. Během tohoto stabilizačního období se začaly jasně rýsovat určující faktory další regionální spolupráce. Střednědobě lze definovat čtyři takové faktory: 1. bezprostřední geografická blízkost a sousedské vztahy, 2. průběh politicko-ekonomických transformačních a modernizačních procesů, 3. vztah jednotlivých zemí k NATO a Evropské unii a potenciální šance na členství a 4. zájmy ruské zahraniční a bezpečnostní politiky. Ne každý z těchto faktorů má stejnou váhu a váha jednotlivých faktorů není statická, nýbrž se mění s časem. Právě míra a poměr určujících schopností těchto faktorů predestinovaly budoucnost regionu Pobaltí a orientaci a cíle regionálních integračních struktur. Vezmeme-li v úvahu historickou a ekonomickou provázanost a geografickou blízkost baltských států a Ruské federace a současně malý strategický a ještě menší hospodářský význam Estonska, Lotyšska a Litvy pro západní Evropu, je jasné, že faktor ruské zahraniční a bezpečnostní politiky je pro region severovýchodní Evropy klíčový.

Geopolitická situace Estonska, Lotyšska a Litvy a navazující zahraniční politika těchto tří států byla jednoznačně determinována ruskými zájmy.

2. K historii regionalismu v Estonsku, Litvě a Lotyšsku

Historie Pobaltí je od nejstarších dob svázána se severní Evropou a s Baltským mořem. V celé oblasti Baltského moře můžeme pozorovat určité společné rysy, a to od Stockholmu přes Uppsalu, Helsinky, Petrohrad, Novgorod; z druhé strany od Lübecku, Wismaru, Stralsundu až k Visby, Rize a Revalu. Až do přelomu 19. a 20. století, kdy začaly probíhat obrovské demografické změny v celé Evropě, nelze pochybovat o historické svázanosti celého kulturního regionu v oblasti Baltského moře. Celá oblast byla navzájem silně prorostlá a demograficky promíchaná. Gravitačním bodem zde po celá dlouhá staletí byl hansovní obchod. Ruština, finština, estonština nebo němčina, všechny tyto jazyky patřily celé oblasti. Do přelomu století byla tato oblast nazývána jako severovýchodní Evropa v oblasti Baltského moře – *Nordosteuropa – Ostseeraum*. Historická kompaktnost tohoto regionu, jehož zrod můžeme datovat až do vikingských dob, dostala první trhliny po roce 1809, kdy se definitivně začalo rozpadat švédské baltské impérium. Finsko se oddělilo a připadlo Rusku. Důležitý obrat nastal i v případě Německa, respektive Pruska, které se místo na sever začalo výrazně orientovat do středu a na západ Evropy, na Francii a Rakousko. Velmi důležitý je též fakt, že do oblasti baltské severní Evropy patřilo dlouhá staletí Rusko, které bylo počítáno k velmocím na severu, nikoli na východě. Hans Lemberg datuje konečnou změnu umístění Ruska „ze severu na východ“ do první poloviny 19. století (L. Cabada; M. Havelka: 2000, 37–77). V té době byl už rozpad regionu pod tlakem politických změn v Evropě v plném proudu.

V této době tedy začíná nové období Baltského moře, a to především pod vlivem Ruska, které začalo vystupovat z pozice východní velmoci. Toto období je charakterizováno odbouráváním tradičních historických spojení mezi severní a severovýchodní Evropou a konzervací oblasti pod ruskou patronací (K. Zernack: 1977). Severovýchodní Evropa v tomto období nebyla ještě omezena pouze na Estonsko, Lotyšsko a Litvu, ale bylo v ní vitálně zahrnuto i Rusko, jehož opravdu definitivní posun na východ přinesla až bolševická revoluce. První světová válka vnesla do této oblasti, podobně jako do regionů střední a jihovýchodní Evropy, rozhodující změny. Převládly zde imperiální i teritoriální principy, které vedly k vytváření národních států a restrukturalizaci regionu a přinesly „mladým“ národům Finů, Estonců, Litevců a Lotyšů vlastní národní státy.

Baltský regionalismus (regionalismus v oblasti Estonska, Lotyšska a Litvy) v tomto období můžeme hodnotit jako velmi slabý, zejména proto, že se Pobaltí jako region začalo formovat teprve přelomu 19. a 20. století (H. Rebas: 1997/1998). Obyvatelstvo Pobaltí nikdy neprojevovalo silné emancipační snahy. První známky emancipačního úsilí a požadavky samostatnosti na základě teritoriálního principu můžeme pozorovat mezi baltskými Němci v ruských provinciích Estonsko a Litva až na konci 19. století. Pojem „baltský“ se vztahuje exkluzivně na ty oblasti, kde německé obyvatelstvo bylo obyvatelstvem převažujícím – ekonomicky, politicky a kulturně. Tato německá baltská idea úzce souvisela s romantickými trendy ve střední Evropě. Šovinismus, který se ve 20. a 30. letech objevil v nových samostatných pobaltských státech, je jejím pokračovatelem. V druhé polovině 19. století tak baltský regionalismus můžeme vidět

jako prostředek ideologické nadvlády a částečně jako prostředek vedení války proti vzestupu domorodého (původního) obyvatelstva (H. Rebas: 1997/1998)!

V důsledku první světové války a politických změn v Evropě opustila velká většina německého obyvatelstva baltské státy, v té době již samostatné. Pokud po první světové válce mluvíme o baltských státech, pak je to především Estonsko a Lotyšsko. Litva byla po většinu své historie spojena s Polskem a tedy se střední Evropou. Teprve čistě propagandistické důvody přiměly Litvu opustit tento vztah a orientovat se na severovýchod (D. Hennig: 1998, 27). Podobná situace, kdy se Litva až na „nátlak“ evropské politiky začala identifikovat s Pobaltím, nastala na počátku 90. let 20. století. Baltské státy a Finsko byly v meziválečném období zahrnuty evropskou politikou do anti-boľševického *cordon sanitaire*. V této době se zdálo, že všechny tři státy mají stejnou zahraniční a bezpečnostní politiku a že spolupráce se stane jejich přirozeným vztahem. Bilaterální spolupráce a dokonce i multilaterální Baltská dohoda z roku 1934 však zůstaly spíše na papíře. Právě období 30. let 20. století – snad jako jediné – je charakteristické jistým regionalismem. Snoubily se tu totiž dva proudy, 1. proud nacionalistický, izolacionistický a separatistický s anti-baltským zaměřením s 2. proudem, který záruku nově nabyté samostatnosti a geopolitické jistoty viděl ve vzájemné regionální spolupráci, která bude orientována proti ostatním imperiálním státům (především Rusku).

Další spolupráci baltských států přerušila sovětská okupace v roce 1940. Estonsko, Litva a Lotyšsko se tak na dalších 50 let staly součástí sovětského impéria. V těchto 50 letech v Pobaltí převládaly anti-regionální trendy. Všechny tři státy se tak bránily sovětizaci a sovětským regionalizačním myšlenkám, jako byl např. plán na vytváření „bratrských republik“, „přátelství“, respektive „družba národů“ apod. (H. Rebas: 1997/1998).

Už v 80. letech se v baltských státech zvedla vlna anti-rusismu, která vyvrcholila na začátku 90. let vyhlášením jejich nezávislosti. Tyto události však nejsou důsledkem společného baltského regionalismu, ale spíše individuálního nacionalismu v Estonsku, Lotyšsku a Litvě. Nacionalismus v Pobaltí byl ještě zesílen přítomností velké ruské skupiny, která zůstala jako výrazná menšina v nových samostatných státech – především v Estonsku (30 % obyvatelstva) a Lotyšsku (33 %). Ještě na začátku devadesátých let tedy můžeme konstatovat, že společná baltská identita téměř neexistuje. V té době začalo být Pobaltí, především v mentálních mapách západních politiků, chápáno jako region, ale Estonsko, Lotyšsko ani Litva se na počátku 90. let 20. století necítily součástí tohoto fiktivního regionu.

3. Současný proces regionalisace v Pobaltí

3.1. Ekonomická a vnitropolitická situace pobaltských států

Současné postavení Litvy, Lotyšska a Estonska lze charakterizovat pokračující politickou a hospodářskou stabilizací. Pojem stabilizace nelze chápat jako mechanické završení přeměn devadesátých let, nýbrž naopak jako část dlouhé cesty vedoucí ke kompatibilitě pobaltských států se zeměmi euroatlantického společenství a sousedními severskými zeměmi (L. Švec: 1998, 81). V ekonomikách Estonska, Lotyšska a Litvy byly během let 1992–1995 uskutečněny základní změny související s jejich převedením na plně tržní principy, s privatizací převážné části podniků, restrukturalizací výroby, zvýrazněním terciální sféry a snahou o diverzifikaci

strategických surovin a novou orientaci zahraničního obchodu, který byl silně vázán na SSSR (více než 80 % exportu a importu pobaltských států). Při bilancování politického a ekonomického vývoje Estonska, Lotyšska a Litvy je nutné přihlídnout k výchozí pozici všech tří států na počátku devadesátých let, kdy obnovily svou nezávislost a stály před řadou problémů souvisejících s politickými a ekonomickými důsledky rozpadu sovětského impéria (vysoká míra inflace, surovinová závislost na SSSR, sovětská vojska a vojenské základny na území pobaltských republik, nejasné hranice s RF a nejasné hranice mezi sebou, ruská menšina). Transformace společnosti musela reagovat na zcela odlišnou situaci, než jaká byla ve státech střední a jihovýchodní Evropy, které sice byly také součástí socialistického bloku, ale na rozdíl od Pobaltí se jejich transformační proces mohl odrazit od pevnějšího základu samostatné státní existence a fungování národních ekonomik. Pobaltské ekonomiky postrádaly racionální strukturu charakteristickou pro suverénní státy. Transformace a restrukturalizace ekonomik Estonska, Lotyšska a Litvy tedy musela jít do mnohem větší hloubky než u ostatních bývalých komunistických států (L. Švec: 1998).

Při hodnocení dynamiky a úspěchu transformace by bylo chybou posuzovat pobaltské státy jako jednotný celek. Vazby uvnitř regionu, dané vynuceným soužitím v rámci Sovětského svazu, se po osamostatnění naopak uvolnily. S pádem společného nepřítele se cesty republik, po obnovení nezávislosti zdůrazňujících vlastní identitu – a to nejen vzhledem k rozdílnému vnitropolitickému vývoji – spíše rozcházely, než aby pokračovaly systematicky v koordinačních plánech pobaltské spolupráce. Estonsko hledělo více na sever než na jih, upřednostňovalo svou severskou orientaci, především na Finsko. Litva, kterou lze geopoliticky definovat jako stát ležící mezi Běloruskem a Polskem, uplatňovala jinou koncepci regionální spolupráce a hlásila se ke střední Evropě, kde se napojila na višegrádskou skupinu, respektive na CEFTA. Litva měla zároveň v porovnání s ostatními pobaltskými státy nejlepší styky se Společenstvím nezávislých států a Ruskou federací, jejíž vitální národní zájem (bezpečnostní a logistická situace Kaliningradu) úzce závisel na vztazích s Litvou. Lotyšsko, díky poloze, tradici a přetrvávajícím sporům s Ruskem, zůstalo stejně jako v minulosti nejvíce spjato s oblastí Pobaltí. Lotyšská zahraniční politika upřednostňovala stupňovité schéma spolupráce: pobaltskou – severskou – a s ostatními zeměmi kolem Baltského moře. Lze říci, že každý stát se v této době plně soustředil na své vlastní problémy (L. Švec: 1996, 271).

Politicky vycházely Estonsko, Litva i Lotyšsko přibližně ze stejného bodu a jejich politické elity vzájemně spolupracovaly v procesu odtržení od SSSR. Ekonomicky se však jednotlivé republiky velmi lišily. Estonsku se již od poloviny 80. let v souvislosti s reformní politikou Michaila Gorbačova dařilo postupnými mírnými reformami oživit hospodářství.² Když se tedy Estonsko stalo nezávislým státem, bylo v transformaci a liberalizaci hospodářství nejdále ze tří pobaltských republik. Litva a především Lotyšsko nastoupily cestu hospodářských reforem se zpožděním. I přes obrovské úspěchy pobaltských ekonomik byly jejich makroekonomické ukazatele v polovině 90. let nižší než v roce 1989 (L. Švec: 1998, 83).³ Tato situace se začala výrazně zlepšovat až na přelomu tisíciletí.

Pobaltí je malým regionem s poměrně nízkým ekonomickým potenciálem, který ale vykazuje známky vysoké interdependence. Ačkoli surovinová závislost (především ropa a zemní plyn) Estonska, Lotyšska a Litvy na Ruské federaci je stále poměrně vysoká, daří se jí částečně překonat využitím závislostí RF na transportních možnostech Pobaltí (nezamrzající přístavy, hustá síť kvalitních dálnic, plánovaná spojnice *Via Baltica* mezi Finskem, Estonskem,

Lotyšskem, Litvou, Polskem a Německem). Zatímco v roce 1990 bylo z pobaltských přístavů vypravěno 35 % ruského námořního obchodu, v roce 1998 už to bylo více než 45 % (H. Nyberg: 1998, 42). Otevření Ruska Evropě a celému světu při současné interdependenci Pobaltí a Ruské federace zvýšilo význam Estonska, Litvy i Lotyšska jako transportního reexportního uzlu.

Makroekonomický vývoj v baltských státech 1992–1998

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Reálný hrubý domácí produkt, změna v %						
Litva	-37,7	-30,4	1,0	3,0	5,1	5,7
Lotyšsko	-35,0	-16,0	0,6	-0,8	2,8	6,0
Estonsko	-14,2	-8,5	-1,8	4,3	4,0	10,0
Hrubý domácí produkt na jednoho obyvatele (v US dolarech)						
Litva	4 336	3 020	3 049	3 140	3 300	3 489
Lotyšsko	3 810	3 201	3 220	3 194	3 284	3 481
Estonsko	5 066	4 635	4 552	4 748	4 938	5 431

Pramen: Národní statistiky; EBRD Transition Report Update, 1998; Skokan, L.; Bursa, M.; Peštová, J.: 1994.

Import pobaltských států z vybraných zemí 1997–1999 (v milionech US dolarů)

Původ ↓	Destinace →	Baltské státy	Estonsko	Lotyšsko	Litva
Evropská unie (15)	1997	6830	2679	1728	2423
	1998	7565	2965	1989	2611
	1999	6300	2507	1682	2111
Střední a jihovýchodní Evropa	1997	830	100	189	540
	1998	1038	127	288	622
	1999	1061	163	286	612
Turecko	1997	65	6	3	56
	1998	53	6	12	35
	1999	45	9	10	26
Spojené státy americké	1997	354	48	219	87
	1998	336	87	187	62
	1999	446	162	218	66

Pramen: Světová obchodní organizace, www.wto.org downloaded 5.2. 2001

Export pobaltských zemí do vybraných států 1997–1999 (v milionech US dolarů)

Destinace ↓	Původ →	Baltské státy	Estonsko	Lotyšsko	Litva
Evropská unie (15)	1997	5333	1872	1921	1540
	1998	5509	2048	1791	1670
	1999	6136	2340	1908	1888
Střední a jihovýchodní Evropa	1997	194	31	31	132
	1998	233	30	42	161
	1999	342	67	44	230
Turecko	1997	72	31	2	39
	1998	93	10	3	80
	1999	68	5	2	61
Spojené státy americké	1997	339	86	163	90
	1998	352	138	126	88
	1999	606	259	242	105

Pramen: Světová obchodní organizace, www.wto.org downloaded 5.2. 2001

3.2. Otázka vstupu pobaltských států do NATO a Evropské unie.

Otázka vstupu pobaltských států do NATO a Evropské unie je vládami Litvy, Lotyšska a Estonska považována při integraci pobaltských zemí do evropské mezinárodní komunity za strategický cíl zásadního významu.⁴ NATO je v pobaltských státech chápáno jako možnost zajištění *hard security* (vojenská bezpečnost), Evropská unie jako zajištění *soft security* (ekonomická, sociální a ekologická bezpečnost). Integrace do západních institucionálních struktur by vydělila pobaltské státy z postsovětského prostoru a zajistila by jim bezpečnost a stabilitu. Pobaltské státy tvořily v době konfliktu Východ – Západ nárazníkovou zónu mezi Ruskem a Západem. Estonsko, Lotyšsko i Litva jsou díky své malé rozloze a vojenské slabosti podřízeny globálním politicko-bezpečnostním faktorům a především faktu, že sousedí přímo s Ruskem. Bezpečnost a nezávislost pobaltských států je zčásti závislá na nich samých, ale bude vždy odvozována ze situace v celé severovýchodní Evropě a ze vzájemných vztahů euroatlantického společenství a Ruské federace, respektive SNS. Tato situace pobaltských států je dnes popisována jako tzv. baltské bezpečnostní dilema, které velmi výstižně popsal bývalý švédský premiér Carl Bildt: „Především, ruské chování vůči těmto státům (Estonsko, Litva a Lotyšsko – pozn. aut.) ukáže pravou tvář ruského postoje k mezinárodním normám a principům. Jestliže Moskva plně akceptovala nezávislost baltských států a plně respektuje jejich práva, můžeme si být jisti, že se Rusko zařadí do rodiny světového společenství. Ale pokud by Moskva zpochybňovala jejich suverenitu a podkopávala jejich nezávislost, byl by to signál, že by se Rusko mohlo opět jednou stát hrozbou pro mezinárodní systém. Za druhé, postoj Evropské unie vůči baltským státům ukáže míru schopnosti EU pokračovat v integračním procesu za současného vytváření fungujících vztahů s Ruskem. Za třetí, bezpečnost Estonska, Litvy a Lotyšska se týká také USA a jejich ochoty a schopnosti ovlivnit ruskou politiku a přispět k novému bezpečnostnímu upořádání ve střední a východní Evropě.“⁵ Baltské bezpečnostní dilema má dopad na celou severní a severovýchodní Evropu, Evropskou unii i Rusko a NATO.

Jak již bylo řečeno, hlavním cílem všech pobaltských států se stalo začlenění do Evropské unie, která s nimi v roce 1994 uzavřela dohody o volném obchodu a postupně podepsala asociační dohody. Na podzim roku 1995 podaly Estonsko, Lotyšsko a Litva přihlášky ke vstupu do EU.

Podobně jako u střeoevropských zemí, měla regionální spolupráce sehrát důležitou úlohu v procesu integrace pobaltských zemí do EU. Počátky regionálních integračních struktur však můžeme nalézt teprve po roce 1992, kdy se jednotlivé pobaltské státy vnitropoliticky stabilizovaly, jasně určily své zahraničně-politické priority a vyjasnila se mezinárodní situace. Za krok k překonání atomizujících tendencí můžeme považovat vytvoření Baltického (Baltického) shromáždění⁶ ze zástupců parlamentů Estonska, Lotyšska a Litvy v roce 1991, následně byla v Tallinnu ustavena Baltická (Baltická) rada ministrů⁷ a podepsána smlouva o volném obchodu mezi pobaltskými státy. Ta byla nejvýraznějším úspěchem, neboť překonala protekcionismus jednotlivých pobaltských států a vedla k ratifikaci Mezibaltických dohod včetně smlouvy o ochraně životního prostředí. Dalším institucionálním vyjádřením baltických regionálních integračních snah se stala Baltická (Baltická) rada, založená v roce 1992 z německé a dánské iniciativy⁸ a také vstup Estonska, Litvy a Lotyšska do již existujících regionálních organizací v oblasti Baltského moře: do Severské rady, Severské rady ministrů a Parlamentní konference o kooperaci v regionu Baltského moře (T. Suominen; E. Antala; H. Houkala: 2000).

Jestliže členství v Evropské unii má přispět k ekonomické stabilizaci a zajištění *soft security*, pak úsilí o vstup do NATO je jednoznačně motivováno vojenskými bezpečnostními důvody. Snahy pobaltských států o vstup do Aliance zesílily v roce 1993 po parlamentních volbách v Rusku, které přinesly velký úspěch nacionalisticky orientovanému hnutí LDS Vladimíra Žirinovského. Dalším impulsem pro pobaltské státy bylo zveřejnění ruské zahraničně-politické doktríny „blízkého zahraničí“ v roce 1994 ministrem zahraničí Andrejem Kozyrevem.

Podle lotyšského analytika A. Strangy je vzorec pobaltské bezpečnosti založen na:

- vzrůstající domácí stabilitě pobaltských států;
- vnitřním vývoji v Rusku;
- spolupráci Západu s Ruskem jako klíčovým prvku evropské bezpečnosti;
- úspěšném fungování evropského bezpečnostního systému, který je tvořen různorodými elementy (L. Švec: 1998, 85).

Pod vlivem historické zkušenosti a nárůstu nacionalismu v Rusku se Estonsko, Lotyšsko a Litva snažily zařadit do první vlny rozšiřování NATO na východ. Členství pobaltských republik v NATO ale nenašlo na straně západní Evropy ani USA podporu, neboť vztah s Ruskem byl pro Západ prioritou a Rusko rozšíření NATO o pobaltské státy jednoznačně odmítlo.⁹ Po Madridském summitu NATO bylo jasné, že Estonsko, Lotyšsko ani Litva nebudou zahrnuty do nejbližšího rozšiřování Aliance. Tato situace vedla k tomu, že všechny tři státy hledaly jiné, „náhradní“ zajištění své bezpečnosti. Tím se vedle aktivnějšího přístupu k přípravě na členství v EU staly Partnerství pro mír a baltická bezpečnostní spolupráce ve formě společných vojenských projektů. Estonsko, Lotyšsko a Litva vstoupily do Partnerství pro mír v roce 1994.

Hlavními společnými vojenskými obrannými projekty v Pobaltí se staly 1. vytvoření baltického praporu k zajišťování míru v rámci mezinárodních misí *peacekeeping* (BALTBAT – *Baltic Battalion*) se stanovištěm a hlavním velitelstvím v Rize/Lotyšsko; 2. regionální kontrola vzdušného prostoru (BALTNET – *Baltic Air Surveillance Network*), která byla umístěna do Vilnius/Litva; 3. baltická námořní flotila (BALTRON – *Baltic Squadron*) se stanovištěm v Revalu/Estonsko;

4. zastřešující koordinační instituce Baltická bezpečnostní podpora (BALTSEA – *Baltic Security Assistance*) a 5. vytvoření baltické vojenské akademie (BALTDFCOL – *Baltic Defense College v Dorpatu/Tartu/Estonsko*) (P. Lange: 1998, 8)¹⁰. Jako garance bezpečnosti pro Estonsko, Lotyšsko a Litvu byla v lednu 1998 podepsána Charta spolupráce mezi USA a jednotlivými baltickými státy. Tento „americko-baltský akční plán“ předpokládá americko-pobaltskou součinnost na třech různých úrovních: multilaterální a regionální spolupráce, oblast baltsko-ruských vztahů a bilaterální spolupráce (W. Inschnger: 1998, 36).¹¹

Srovnáváme-li dnes, s odstupem téměř čtyř let, aspirace a snahy pobaltských států o vstup do NATO a EU, můžeme pozorovat některé výrazné tendence. Téměř po celé období 90. let 20. století se pobaltské státy chovaly soutěživě, tedy vnímaly rozšíření NATO a EU jako hru s nulovým součtem. Až na samém konci 90. let začal ve vzájemném vztahu Estonska, Lotyšska a Litvy převládat kooperativní vztah. Navíc až do Madridského summitu NATO Riga, Vilnius i Tallinn favorizovaly severoatlantickou Alianci (k tomuto cíli byly směřovány jak politické tak finanční aktivity států) a doufaly, že alespoň jeden z pobaltských států bude přijat. Litva kalkulovala například s myšlenkou, že její historická a geopolitická situace, národnostní struktura populace a fakt, že ruský odpor bude třikrát menší, pokud bude přijat jen jeden stát, povedou logicky k jejímu přijetí (G. Vitkus: 1997, 55). Teprve definitivní negativní rozhodnutí Madridského summitu o prvním kole rozšiřování Aliance na východ vneslo obrat do bezpečnostní a zahraniční politiky Estonska, Lotyšska a Litvy, které začaly postupně favorizovat Evropskou unii. Od roku 1995, kdy pobaltské státy podepsaly s EU asociační dohody, převládal ze strany pobaltských států – snad s výjimkou Estonska – spíše rutinní vztah vyplňování dotazníků Evropské komise na úkor politické iniciativy či hlubšího zájmu. Výstižný je opět příklad Litvy, která sice v roce 1995 podepsala Asociační dohody, ale litevskému parlamentu trvalo téměř rok, než ratifikoval evropské dohody. V rámci ratifikačního procesu muselo být dosaženo politického konsensu na celolitevské úrovni, neboť tento proces vyžadoval změnu litevské ústavy, která zakazovala prodej půdy cizincům.

3.3. Rusko a sblížení pobaltských států se Západem.

Vývoj vztahů mezi Ruskem a pobaltskými státy v devadesátých letech byl ovlivňován mnoha faktory. Ve vztahu mezi Pobaltím a Ruskou federací můžeme identifikovat dvě roviny vztahů: první rovinu tvoří bilaterální vztahy jednotlivých pobaltských republik a RF, druhou rovinu tvoří postoj RF jako světové velmoci na mezinárodním jevišti. Mezi problémy bilaterálních vztahů patřily ekonomické a obchodní zájmy, jednání o vymezení hranic, ruské menšiny v pobaltských státech a problémy sousedských vztahů, řešení společných bezpečnostních problémů včetně boje proti organizovanému zločinu a ilegální migraci, stahování ruských jednotek z území Estonska, Lotyšska a Litvy apod. Řešení těchto otázek bylo z velké části podřízeno otázkám globálního charakteru – vztahu mezi bývalými supervelmocemi, souvisejícím s celkovou strategickou orientací zahraniční politiky (L. Švec: 1998, 89). Vztah Ruska a Pobaltí obsahuje potenciální konflikt, který je obsažen v dichotomii snah Ruska udržet pobaltské státy ve své zájmové sféře (teze blízkého zahraničí) a jasně formulovaného cíle Estonska, Lotyšska a Litvy integrovat se do západoevropských institucionálních struktur.

Pobaltské státy ve vztahu k Rusku tvořily jednotnou zájmovou skupinu, ruská zahraniční politika však mezi nimi zřetelně diferencovala. Jedním z důvodů rozdílného přístupu bylo postavení

ruských menšin. Zatímco Litva zvolila nulovou variantu občanství, přistěhovalci v Estonsku a Lotyšsku mohli získat občanství až po splnění určitých podmínek. Estonská a lotyšská politika vůči ruské menšině byla relativně přísná, a to z jednoho důvodu – v Estonsku tvořila ruská menšina 30 % z celkového počtu obyvatelstva a v Lotyšsku dokonce 33 %. Situace ruské menšiny v pobaltských státech se stala nátlakovým prostředkem jak ze strany Ruska, tak i ze strany Západu, který poukazoval na pobaltské demokratické deficity.¹² Ruská diplomacie využívala menšinový problém k blokování snahy Estonska a Lotyšska o uzavření hraniční smlouvy, Západ menšinový problém využíval jako argument proti rychlé integraci Pobaltí do svých institucionálních struktur.

Z pobaltských států má nejlepší bilaterální vztahy s Ruskem Litva. Z mnoha bilaterálních litevsko-ruských problémů je jen jeden zřetelně spojen s otázkou národní bezpečnosti – a to ruský vojenský tranzit „z“ a „do“ oblasti Kaliningradu. Po definitivním stažení ruských vojenských jednotek z území Litvy v roce 1993 podepsaly oba státy dohodu o volném ruském vojenském tranzitu (netýká se nebezpečného materiálu) po litevské železniční a silniční síti, respektive leteckém tranzitu. Do budoucna však nelze vyloučit konflikt v této oblasti, neboť po vstupu Litvy do EU se 1. Kaliningrad stane ruskou enklávou v Unii a 2. náklady na tranzit několika-násobně vzrostou.

V Pobaltí vznikla paradoxní situace: Rusko nechťelo ztratit Estonsko, Lotyšsko a Litvu ze své zájmové sféry a snažilo se zvýraznit multilaterální evropské institucionální struktury, především Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), na nichž se samo podílelo; Západ chápal snahy pobaltských republik o vyvážení se z ruského vlivu a snahy o zajištění vlastní bezpečnosti integrací do západoevropských demokratických struktur, ale současně pro něj prioritou zůstával vztah k Ruské federaci. Tallinn, Riga a Vilnius se obávaly: 1. Ruska a jeho případných expanzivních mocenských záměrů a 2. toho, že zůstanou v šedé zóně, tj. potenciálně ohroženy ruskými záměry a současně bez jakýchkoli bezpečnostních záruk nebo výhledu na pomoc ze strany Západu. Řešení, z pohledu pobaltských států samozřejmě jen prozatímní, bylo nalezeno ve stupňovitém schématu regionální integrace: pobaltská integrace, dále integrace na severské úrovni a nakonec na úrovni spolupráce s ostatními zeměmi kolem Baltského moře.

4. Pobaltská integrace a její rysy

V regionu Baltského moře můžeme nalézt nejrůznější integrační struktury, které jsou založeny na funkcionální politice a teritoriálním společenství: tematické, odborné, ekonomické a mezivládní integrační struktury. Mnohé z těchto struktur bychom mohli označit téměř za tradiční, jako třeba Severskou radu, která vznikla v 50. letech 20. století. Další z kooperačních a integračních struktur jsou produktem rozpadu bipolárního uspořádání, a tedy poměrně nové.

Po roce 1991 dramaticky narostl počet různých integračních a kooperačních struktur v celé oblasti Baltského moře. Většina těchto struktur má dva charakteristické rysy: 1. nedostatek kontinuity a účelovost, z čehož vyplývá, že nepřispívají k prohlubování pocitu společenství mezi účastníky, a 2. přicházejí a odcházejí s tématy a problémy (T. Suominen; E. Antala; H. Houkala: 2000). Základní roli ve schématech integrace hrají v pobaltském regionalismu města a místní společenství, která převzala ekonomickou aktivitu. Lokální politika v globální éře je nejlépe chápána jako souhrn idejí, institucí a zájmů, jež tvoří lokální politické procesy,

kteřím svým vlivem přesahují lokální úroveň. Schéma baltské integrace má svůj předobraz v severské integraci, která je specifická – ve srovnání se „zbytkem“ Evropy – právě svými lokálními rysy. Region severovýchodní Evropy, který se v současné době orientuje na severské integrační struktury, se musel vyrovnat se zvláštnostmi severské integrace a akceptovat rozdělení politiky mezi centrální vládu, lokální autority, trh a Evropskou unii (severskou dimenzi EU). Pro bývalé centralizované komunistické státy Estonsko, Lotyšsko a Litvu byla nejtěžší zřejmě právě ona decentralizace a dekoncentrace politiky. Do současné doby vznikly v Pobaltí tři hraniční euro-regiony – mezi Estonskem a Lotyšskem dva, mezi Lotyšskem a Litvou jeden.

Již bylo řečeno, že Estonsko, Lotyšsko i Litva zvolily stupňovité schéma regionální integrace: pobaltskou – severskou – s ostatními zeměmi kolem Baltského moře. Jako příklad této stupňovité integrace se zaměřím na Baltskou (Baltickou) radu a Radu baltských (baltických) států.

4.1. Baltská rada. (*Baltischer Rat, Baltic Council*)

Baltská rada, jejímiž členy jsou Estonsko, Lotyšsko a Litva, byla založena v květnu 1990 v Tallinnu Deklarací o jednomyslnosti a spolupráci. Baltská rada navazuje na Baltské dohody, které byly v letech 1934–1940 základem pro koordinaci zahraničních politik pobaltských států. Baltská rada však tyto dohody svou šířkou a intenzitou spolupráce překonala – jejím cílem je koordinovat zahraniční a vnitřní politiku pobaltských republik (činnost hlav států, předsedů vlád a ministrů zahraničí). Současně byl vytvořen institucionální rámec pro Baltskou radu. Jako první vzniklo Pobaltské shromáždění, založené 8. 11. 1991 jako koordinační a konzultativní orgán zástupců parlamentů. Pobaltské shromáždění tvoří legislativní součást Baltské rady.

Následovalo vytvoření mezivládní Pobaltské rady ministrů, která tvoří výkonnou část Baltské rady. První zasedání Rady v říjnu 1992 se vyslovilo pro zřízení všeobecného bezpečnostního systému baltských států a pro aktivní účast v KBSE/OBSE. Jako další společný cíl bylo stanoveno dosažení úplné nezávislosti a úplné stažení sovětských ozbrojených sil z území Estonska, Lotyšska a Litvy.¹³ Jedním z velkých úspěchů Baltské rady bylo dojednání a ratifikace Baltské zóny volného obchodu (BFTA – *Baltic Free Trade Agreement*), která vstoupila v platnost v dubnu 1994 a byla doplněna v červnu 1996 dohodou o volném obchodu se zemědělskými produkty. Baltská rada slouží jako rámec pro prezentaci společných záměrů a cílů pobaltských zemí. V rámci Baltské rady probíhají pravidelně každý půlrok setkání prezidentů Estonska, Lotyšska a Litvy. Na zářijovém setkání v roce 1996 ve Vilniusu vydali prezidenti všech tří států společně komuniké, v němž vyjádřili odhodlání posílit obranné kapacity svých zemí v zájmu co nejrychlejšího vstupu do NATO. Na dalším setkání prezidentů v roce 1997 v litevské Palanze byla oficiálně odmítnuta ruská nabídka jednostranných bezpečnostních záruk.

Ačkoli se z výčtu aktivit Baltské rady zdá, že regionální spolupráce v rámci Pobaltí úspěšně funguje, existují zde přetrvávající problémy, které tvoří brzdu dalšímu prohlubování spolupráce. Především vážne a zpomaluje se vzájemná komunikace na bilaterální i trilaterální úrovni. Nadále přetrvávají i bilaterální problémy: nejasná mořská hranice mezi Litvou a Lotyšskem, litevská ropná plošina Butinge, nacházející se v sousedství Lotyšska aj. Jak je patrné, snaha o vstup do EU a NATO je všem třem státům společná, ale cesta k tomuto cíli nevede jen přes společné politické prohlášení, ale i přes prohlubující se spolupráci a koordinaci politik. Hlavním problémem baltské regionální spolupráce jsou ale disharmonické ekonomické zájmy jednotlivých

států. Jak jsem již shora zmínila, Estonsko, v současnosti ekonomicky nejpokročilejší stát regionu, se tradičně orientuje na sever a na severozápad, Lotyšsko na východ a Litva na jih a jihozápad. To dokazuje například fakt, že estonské Tartu má partnerství s městy ve Švédsku i Finsku, nikoli však v sousedním Lotyšsku nebo Litvě (H. Rebas: 1997/1998, 74).

4.2. Rada států Baltského moře.

(*Rat der Ostsee-Anrainerstaaten, Council of the Baltic Sea States*)

Založení Rady států Baltského moře na konferenci v Kodani v březnu 1992 je výsledkem společné iniciativy (společné dánsko-německé fórum v říjnu 1991) tehdejších ministrů zahraničí Německa a Dánska, H.-D. Genschera a U. Ellemanna-Jensena. Tato dánsko-německá iniciativa získala širší podporu u dalších severských politiků. Ke stálým členům Rady států Baltského moře v současnosti patří vedle obou zakládajících států i Estonsko, Finsko, Island, Litva, Lotyšsko, Norsko, Polsko, Rusko, Švédsko a Evropská komise.¹⁴ Rada států Baltského moře je v rámci stupňovitého integračního schématu kombinací stupně severské integrace a stupně spolupráce států oblasti Baltského moře. Přijímání dalších členů nebo pozorovatelů – již v roce založení Norsko navrhovalo Island; Polsko navrhovalo Bělorusko a Československo – bylo pozastaveno až do doby, kdy Rada schválila možnost pozvat „zvláštní členy, hosty a pozorovatele“.

Rada států Baltského moře nebyla úplným nováčkem na poli politické kooperace. Navazovala na Helsinskou komisi, která vznikla v roce 1974 jako fórum pro mezinárodní kooperaci při ochraně mořského prostředí Baltského moře.¹⁵ Multilaterální a bilaterální spolupráce na všech úrovních se ale mohla v celé oblasti plně rozvinout až po skončení konfliktu Východ – Západ.

Podle prohlášení z Kodaně se měla Rada států Baltského moře soustředit na šest klíčových oblastí:

- Podpora nových demokratických institucí; pro tuto oblast byla vytvořena zvláštní pracovní skupina *Working Group on Assistance to Democratic Institution* v rámci Výboru vyšších úředníků, *Committee of Senior Officials*;
- Hospodářská a technická pomoc při výstavbě tržních struktur a mechanismů; pro tuto oblast byla vytvořena pracovní skupina *Working Group on Economic Co-operation*;
- Humanitární záležitosti a zdravotnictví;
- Ochrana životního prostředí a oblast energie; pro tuto oblast byla vytvořena pracovní skupina *Working Group on Nuclear Safety and Radiation Protection*;
- Kultura, školství, turismus a informace;
- Doprava a komunikace.

Rada států Baltského moře měla převzít koordinační funkci a dávat podněty k politické a myšlenkové spolupráci pro konkrétní bilaterální a multilaterální projekty ve jmenovaných šesti oblastech. Činnost Rady baltských států byla na začátku velmi omezena. Protože se Rada setkávala jen jedenkrát do roka na úrovni ministrů zahraničních věcí, nemohla přijímat žádná závazná rozhodnutí pro své členy a institucionální schéma Rady bylo založeno na slabém Výboru vyšších úředníků členských států a dalších fakultativních pracovních skupinách, které se omezovaly jen na určené oblasti. Jednotlivé členské státy pravidelně v intervalu jednoho roku alternují v předsednictví Rady¹⁶ a jsou odpovědné za provádění ročního zasedání Rady.

Na třetím zasedání Rady v Tallinnu (1994) bylo schváleno zřízení orgánu Komisaře pro demokratické instituce a lidská práva, včetně práv menšin. Komisař Rady se podílel na kritice chování pobaltských republik k ruské menšině a na zpracování nové strategie vůči ruské menšině v Estonsku, Lotyšsku a Litvě. Komisař pro demokratické instituce a lidská práva byl vystřídán v roce 2000 institucí Komisaře pro demokratický vývoj. V roce 1996 na Švédskem iniciovaném setkání premiérů členských států ve Visby byla stanovena nová agenda Rady, v jejímž rámci byl navržen akční plán pro rozšíření kontaktů v rámci zlepšení rozvoje občanské společnosti, zlepšení ekonomické spolupráce (byla vytvořena Baltská poradní rada pro obchod) a posílení ochrany životního prostředí. Současně byla navržena dlouhodobá strategie rozvoje regionu, tzv. Agenda 21 pro region Baltského moře.¹⁷

I přes částečné úspěchy Rady států Baltského moře byla ve Visby práce Rady podrobena kritice, a to především ze tří důvodů: 1. Radě bylo vytýkáno, že se jí dosud nepodařilo účinně sjednotit region a prohloubit vědomí společné identity tak, aby celá oblast mohla vystupovat navenek jako jednotný celek; 2. Další kritika směřovala proti slabé institucionalizaci Rady, např. nebyl vytvořen stálý sekretariát v čele s generálním tajemníkem, který by byl skutečně odpovědný za provádění projektů a iniciativ v rámci Rady a který by byl schopen spolupracovat se zájmovými uskupeními regionu a jednal např. s EU; 3. Konečně to byla kritika úrovně reprezentace. Na úrovni ministrů zahraničních věcí nebo ostatních odborných ministrů mělo dojít k posílení politických impulsů a rozšířením úrovně reprezentace mělo být dosaženo pregnanternějšího formulování a organizování politik (Ch. Meier: 2000, 15).

Na summit ve Visby navazovala další vrcholná setkání v Rize v roce 1997 a konference ministrů v Nyborgu v roce 1998. Tyto konference znamenaly pro Radu států Baltského moře novou fázi v oblasti institucionálního vývoje. Byl zřízen stálý sekretariát, který tvoří organizační podporu předsedovi Rady, Výboru vyšších úředníků a pracovním skupinám. Na začátku roku 1999 získala Rada států Baltského moře statut mezinárodní organizace.¹⁸

I přes úspěchy, kterých Rada států Baltského moře dosáhla, je třeba vidět, že spolupráce v oblasti Baltského moře zůstává z velké míry nekoordinovaná. Panuje mínění, že úspěch států oblasti Baltského moře je spíše ve schopnosti rozvinout široké síť mezi nestátními aktéry, než ve schopnosti přinést harmonizaci politik (T. Suominen; E. Antala; H. Houkala: 2000; Ch. Meier: 2000). Tyto deficity se Radě daří vyrovnávat jen pomalu. Prvním krokem k jejich vyrovnání byla konference Rady v Kalmaru v červnu 1996, kde byl schválen Akční program pro další rozvoj spolupráce.

Největší pokrok byl bezpochyby dosažen v oblasti energie a dopravy. Postupně dochází k reformě postsovětského energetického systému, který je harmonizován s ostatními severskými energetickými systémy. Reforma postsovětského energetického systému by měla vyústit v tzv. Baltský okruh (někdy též nazývaný jako Baltské olympijské kruhy, neboť má spojoval dohromady několik energetických okruhů), na němž by se mělo podílet 18 energetických podniků z jedenácti zemí (Polska, Ruska, Běloruska, Německa, Dánska, Švédska, Norska, Finska, Litvy, Lotyšska a Estonska). Poté, co byl Baltský energetický okruh v květnu 1998 úspěšně dokončen, byl schválen plán na vytvoření *Baltic Ring Electricity Co-operation*. Neméně významný je i projekt Severského okruhu pro zemní plyn (výstavba a přestavba ropovodů a plynovodů mezi Norskem, Švédskem, Dánskem, Finskem, pobaltskými státy a Ruskem), který by měl dlouhodobě vést k integrované severoevropské síti zemního plynu. V oblasti dopravy je nejvýznamnější projekt *Via Baltica* v rámci programu transevropských sítí (TEN). Podle tohoto

projektu by měla být vystavěna rychlostní silnice, která by měla spojit Tallinn, Rigu, Kaunas a Varšavu. *Via Baltica* by měla být integrována do transevropských koridorů a měla by navazovat na koridor Berlín – Varšava – Minsk – Moskva.

Ve světle těchto skutečností je jasné, že integrace Kaliningradské oblasti do integračních a kooperativních struktur oblasti Baltského moře je pro přežití Kaliningradu nezbytná. Nezbytnost tohoto kroku je patrná i z perspektivy rozšíření EU o pobaltské státy. Pak by se totiž stala ruská exkláva enklávou Evropské unie. V rámci Rady států Baltského moře dochází i k vytváření tzv. eurozón s vlastní organizační strukturou pro přeshraniční spolupráci. V roce 1998 vznikl euroregion Baltika, který zahrnuje oblast Bornholm (Dánsko), Liepaju (Lotyšsko), Klajpedu (Litva), tři švédské provincie Kalmar, Kronoberg a Blekinge, ruská města Baltijsk a Kaliningrad a severopolská vojvodství Gdaňsk, Olsztyn, Slupsk a Elblag. Plánovány jsou především projekty v oblasti výstavby, transportu, ekologie, vzdělání a turistiky.

5. Úspěchy a slabosti pobaltského regionalismu.

Pobaltí vstupovalo do 90. let 20. století jako nově se formující region, jehož vznik byl umožněn teprve skončením bipolární konfrontace. V mnoha ohledech je Pobaltí umělým regionem, který se utvořil v mentálních mapách vědců a politiků jako oblast, která nepatří k východní, severní ani střední Evropě. V období, které následovalo poté, co Estonsko, Litva a Lotyšsko vyhlásily samostatnost, můžeme konstatovat, že společná baltská identita téměř neexistovala. To bylo důsledkem historie Pobaltí. Estonsko, Litva i Lotyšsko prožily jen krátké období samostatné existence v meziválečném období a na jejich území se vždy střetávaly vlivy z celé Evropy (včetně přítomnosti významných menšin, nejdříve německé, později ruské).

Dvanáct let kooperace v oblasti severovýchodní Evropy je naplněno jak úspěchy, tak i problémy a prohrami. Mezi úspěchy bezpochyby patří vznik řady nevládních mezinárodních organizací, soukromých iniciativ a lokálních a regionálních uskupení, která nejsou „diktována“ shora; nové formy regionální kooperace v regionu vyplnily propast, která vznikla po skončení konfliktu Východ – Západ v pobaltských státech a pomohly Estonsku, Lotyšsku a Litvě alespoň částečně se zbavit pocitu života v „šedé zóně“. Vlády států v oblasti Baltského moře přestaly v druhé polovině 90. let 20. století vnímat baltskou kooperaci jako konkurenci zahraniční politiky svých států, ale jako její doplnění.

Zvláštní postoj zaujaly ke spolupráci Estonsko, Lotyšsko a Litva. Všechny tři státy se spíše orientují na spolupráci na stupni severském či s ostatními státy oblasti Baltského moře, zatímco pobaltská kooperace nadále stagnuje. Hlavních příčin stagnace je několik: bilaterální problémy a rozdílná ekonomická úspěšnost, která vyvolává v pobaltských státech pocit, že samostatný postup (*free riding*) bude výhodnější. Ve srovnání se zmíněnými problémy je tu jeden podstatný faktor, který všechny pobaltské republiky spojuje: obava z šedé zóny a Ruska. Severovýchodoevropský regionalismus představuje zvláštní typ spolupráce, který vystihují dvě teze:

1. Kooperace, ale ne integrace – Baltské státy se snaží mezi sebou i s regionem severní Evropy budovat kooperativní struktury, aniž by je chtěly prohlubovat nebo silně institucionalizovat směrem k integraci. Tyto kooperativní struktury by měly ulehčit baltským státům vstup do západoevropských a euroatlantických institucionálních struktur.

2. Kooperací ke stabilitě – Podíl na kooperativních strukturách umožňuje Estonsku, Lotyšsku a Litvě širší zahraničně-politickou orientaci a poskytuje jim zároveň multilaterální záruky.

Baltská spolupráce sice převažuje na mezivládní úrovni (Baltská rada, Rada států Baltského moře), ale na rozdíl od regionu střední a jihovýchodní Evropy zahrnuje také velký počet nestátních aktérů, případně vzniká jen na úrovni nestátních aktérů. To se týká především ekonomické a environmentální regionální spolupráce. V regionu severovýchodní Evropy můžeme sledovat linii vnějších aktérů v rozvoji regionální spolupráce, ale na zcela jiné úrovni, než je tomu například na Balkáně. Baltský regionalismus se inspiroval (je ovlivňován) severským regionalismem, tj. vedle makroregionalismu se rozvíjí i mikroregionalismus, a to jak na úrovni pohraničních regionů, tak na úrovni partnerství měst a partnerství substátních regionů.

Hodnotíme-li úspěchy a prohry jednotlivých regionálních kooperativních uskupení, je nutné říci, že tato uskupení nepochybně přispěla ke stabilizaci evropské politiky a k vytvoření nového bezpečnostního uspořádání v Evropě po skončení konfliktu Východ-Západ. Samozřejmě pobaltské regionální struktury nemohou být dlouhodobou nebo trvalou alternativou k EU a NATO. Nové regionální kooperativní iniciativy pomohly Pobaltí překonat rozdělení kontinentu z dob konfliktu Východ-Západ a současně v mnoha případech svedly dohromady státy obou bývalých táborů protivníků. Regionální kooperativní struktury vytvářejí rámec pro řešení nové agendy mezinárodních vztahů (*soft security*) v oblastech jako jsou ekonomika, životní prostředí a mezinárodní kriminalita. V dlouhodobé perspektivě se zdá, že mnohá regionální uskupení jsou jen přechodná a nebo mohou změnit své cíle a roli, kterou hrají. Pokud většina členských států Baltské rady získá plnoprávné členství v Evropské unii nebo NATO, můžeme s velkou pravděpodobností předpokládat, že se toto regionální uskupení rozpadne nebo významně transformuje (např. v oblasti členské základny). U uskupení jako Rada států Baltského moře, která zahrnují i státy, u nichž je nejvýše nepravděpodobné, že se stanou členy EU/NATO (např. Ruská federace nebo Ukrajina) a která mají přiměřený geografický záběr, je pravděpodobná vyšší míra „přežití“.

Poznámky:

1. Tato stať navazuje na materiál *Nové formy regionální spolupráce v severovýchodní Evropě. Určující faktory, problémy a perspektivy*, který vyšel v Politologickém časopise v čísle 2/2002, kde čtenář též nalezne definice a vymezení základních pojmů (region, regionalizace, integrace, spolupráce a další).
2. Srovnej např. Článek od Panagiotou, R. A.: 2001. Estonia's success: prescription or legacy? In: *Communist and Post-Communist Studies* 34, s. 261–277.
3. Dále srovnej například Melnikas, B.; Melnikas, L.: 1995. Die aktuelle politische und wirtschaftliche Situation in Lithauen. *BIOST Berichte*.
4. Srovnej například Zákon o základech národní bezpečnosti Litvy z roku 1996 a jeho novelizaci z roku 1998 nebo návrh Národní bezpečnostní strategie Litvy z roku 2002; oficiální stránky litevského ministerstva obrany www.kam.lt (5. 4. 2002).
5. G. Miniotaite, 2001 (překlad autorka).
6. www.saeima.lanet.lv/baltasam/index.html; www.lrs.lt/baltasm/indexa.htm
7. www.utu.fi/erill/jean-monnet/online/networks-online.html

8. www.baltinfo.org
9. Nepřijetí Estonska, Lotyšska a Litvy do NATO však nebylo jen důsledkem odmítavého ruského postoje a akceptování tohoto postoje ze strany euroatlantického společenství. Je třeba říci, že armády pobaltských států trpěly v druhé polovině devadesátých let mnoha nedostatky, které byly způsobeny především „novostí“ všech tří armád (armády pobaltských států začaly být vytvářeny od nuly až po vyhlášení nezávislosti) a nedostatečnými finančními zdroji. Největší investice do armády můžeme pozorovat u Estonska, kde výdaje na armádu dosáhly v roce 1999 1,4 % HDP. Litva a Lotyšsko se pohybují v celém období 90. let pod jednocentní hranicí. Srovnej SIPRI Yearbook 2001. Armament, disarmament and international security. SIPRI: Stockholm, s. 287.
10. Dále srovnej například Bergmann, Annika: 1999. Baltbat – the emergence of a common defence dimension to Nordic co-operation? COPRI Working papers 1999: COPRI.
11. Na bilaterální úrovni v rámci Charty pro spolupráci dochází k prohlubování spolupráce mezi USA a jednotlivými baltskými státy. V březnu 2001 se například setkali zástupci ministerstev obrany USA a Estonska a jednali o zvýšení obranné kapacity a obranné kooperační schopnosti Estonska v rámci Baltského akčního plánu a byla dojednána konference Baltsko-amerického národního výboru (9. – 11. březen 2001). Na této konferenci vystoupili ministři obrany baltských zemí a prohlásili, že baltské země zvýšily svou obranyschopnost a další mezinárodní spolupráce a podpora v oblasti obrany by zvýšila jistotu všech tří států (podle RFE/RL Baltic states reports: www.rffl.org/balticreport/ downloaded 29. 3. 2001).
12. Srovnej například Frankfurter Allgemeine Zeitung, 19. 5. 2001, strana 12; von Lucius, Robert: Nicht-Bürger. Die zähe Integration Hunderttausender Russen in Lettland.
13. Poslední vojáci sovětské armády, respektive armády Ruské federace, opustili území baltských států v srpnu 1994.
14. www.baltinfo.org/cbss.htm downloaded 15. 3. 2001, webová stránka Council of the Baltic Sea States.
15. www.helcom.fi, webová stránka Helsinské komise.
16. Předsednictví v Radě států Baltského moře:
 - 1992–1993 Finsko
 - 1993–1994 Estonsko
 - 1994–1995 Polsko
 - 1995–1996 Švédsko
 - 1996–1997 Litva
 - 1997–1998 Dánsko
 - 1998–1999 Lotyšsko
 - 1999–2000 Norsko
 - 2000–2001 Německo
 - 2001–2002 Ruská federace
17. www.ee/baltic21/publicat/R1.htm
18. Tamtéž.

Literatura:

- Adler**, Emanuel; Barnett, Michael (Eds.): 1998. Security Communities. Cambridge University Press: Cambridge, s. 205.
- Havelka, M.; Cabada, L.:** 2000. Západní, východní a střední Evropa jako kulturní pojmy. Západočeská univerzita v Plzni: Plzeň, s. 37–77.
- Cottey**, Andrew: 2000. Europe's New Subregionalism. In: the Journal of Strategic Studies, Vol. 23, No. 2 (June 2000), s. 23–47.
- Henrikson**, Alan K.: 1980. The Geographical „Mental Maps“ of American Foreign Policy-makers. In: International Political Science Review, 1/4 (1980), s. 495–530.

- Hennig**, Detlef: 1998. Lettlands Weg von der sowjetischen Vergangenheit in die europäische Zukunft. In: Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, B 37/38, September 1998, s. 27–34.
- Ischinger**, Wolfgang: 1998. Nicht gegen Russland. Sicherheit und Zusammenarbeit im Ostsee-Raum. In: Internationale politik 2/1998, s. 33–40.
- Keohane**, Robert O.; Nye, Joseph S.: 1977. Interdependence in World Politics. In: Power and Interdependence – World Politics in Transition. Boston and Toronto, s. 3–37.
- Lange**, Peer H.: 1998. Das Baltikum als eine Aufgabe für die integrative Gestalgebung Europas. In: Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament. B 37/98, s. 3–15.
- Meier**, Christian: 1990. UdSSR und RGW 1985–1990: Konzepte, Erfahrungen und Perspektiven der Umgestaltung der östlichen Wirtschaftsgemeinschaft. Köln: Berichte des BIOst, 59/1990, s. 25.
- Meier**, Christian: 1994. Neue regionale Kooperationsmuster in Mittel- und Osteuropa. Ergebnisse, Probleme, Perspektiven. Köln: BIOst 34/1994, s. 19.
- Meier**, Christian: 2000. Regionale Kooperation in Mittel- und Osteuropa. Bestimmungsfaktoren, Modelle, Perspektiven. Köln: BIOst 7/2000, s. 25.
- Miniotaite**, Gražina: 2001. The Baltic states: in search of security and identity. COPRI Working Papers.
- Nyberg**, René: 1998. Ökonomische Interdependenz im Ostsee-Raum. Transportbedürfnisse Russlands und des Baltikums. In: Internationale Politik 2, 1998, s. 41–46.
- Nye**, Joseph S.: 1968. Comparative Regional Integration: Concept and Measurement. In: International Organization, 4, Vol. XXIII, Autumn 1968, s. 855–880.
- Panagiotou**, R. A.: 2001. Estonia's success: prescription or legacy? In: Communist and Post-Communist Studies 34, s. 261–277.
- Pfeiler**, Wolfgang: 1998. Russlands Politik gegenüber Polen, Tschechien und Ungarn. Arbeitspapier, Konrad-Adenauer-Stiftung: Sankt Augustin, s. 49.
- Rebas**, Hain: 1997/1998. Baltic Cooperation – Problem or opportunity? In: Perspectives. Review of Central European Affairs, 9, Winter 97/98, s. 67–76.
- Schmitt-Egner**, Peter: 2000. Handbuch der europäischen Regionalorganisationen. Akteure und Netzwerke des transnationalen Regionalismus von A bis Z. Nomos: Baden-Baden, s. 561.
- Skokan**, Ladislav; Bursa, Milan; Peštová, Jana: 1994. Geografické tabulky. Scientia: Praha, s. 119.
- Sumoninen**, Terhi; Antala, Eska; Houkala, Hiski: 2000. Networks in the Baltic Sea Region. Working Papers No. 5, Published by Jean Monner Centre of Excellence: University Turku.
- Švec**, Luboš; Macura, Vladimír; Štol, Pavel: 1996. Dějiny pobaltských zemí. Lidové noviny: Praha, s. 423.
- Švec**, Luboš: 1998. Postavení pobaltských států v postsovětském prostoru v polovině devadesátých let. S. 81–99. In: Litera, Bohuslav; Švec, Luboš; Wannan, Jan; Zilynskyj, Bohdan: 1998. Vzájemné vztahy postsovětských republik. ÚMV: Praha, s. 162.
- Vitkus**, Gediminas: 1997. At the cross-road of alternatives: Lithuanian security policies in 1995–1997. In: Artés, G.; Lejinš, A. (eds.), 1997, Baltic security: Looking towards the 21st Century, Riga: Latvian Institute of International Affairs
- Walker**, Martin: 2000. Variable geography: America's mental maps of a Greater Europe. In: International Affairs 76, 3 (2000), s. 459–474.
- Zernack**, Klaus: 1977. Osteuropa: Einführung in seine Geschichte. 1. Auflage, München: C. H. Beck, s. 170.